

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 6

KAYSERİ — 1989

İSLÂM DİNİNE GÖRE HİDÂYET VE DALALET

Prof. Dr. Cihad TUNÇ*

HİDAYET :

Sözlük mânâsı : İstenilene ulaştırarak şeye işaret etmek, ki o şey yol anlamındadır. Bu yol insanı maksadına, isteyip arzu ettiği şeye ulaştırır. Armağan, yâdiğâr mânâsına gelen hediye kelimesi de bu kökten türemiştir. Ayrıca yol gösteren, kılavuz anlamında kullanılan «hâdî» kelimesi de bu fiilden türemiş bir tâbirdir. Yine bu kökten gelen «el-Hâdî» kelimesi dahî Cenab-ı Hak'ın isimlerinden biridir.

Dinî Mânâsı : İstenilip arzu edilene ulaştırarak şeye ince bir üslupla ve nezaketle işaret etmektir ki, bu da ya yolu sadece gösterivermek, veya yola kadar götürüvermek veyahut da yolun sonuna kadar götürüvermek şekillerinden biriyle gerçekleşebilir. Bunlardan birinciyle ikincisine yolun sonuna kadar götürmeme veya sadece işaret etme denir. Üçüncüsüne ise, gayeye ulaşana kadar götürme veya tevfiik denir. İşte bu mânâda hidayet etmek, yani yolu göstermek veya yolun sonuna kadar götürmek hayırlı, güzel ve iyi gayelere, isteklere mahsustur. Meselâ, hırsıza yol göstermeye, rehberlik etmeye hidâyet denmez. Nitekim 37. Saffât Suresinin 23. âyetinde zikredilen «... Onları Cehennem yoluna koyun» şeklindeki ibarede geçen (fehdûhum) lafzı bu cinstendir, hidayet mânâsında değildir. Şu halde hidayet âlelâde bir rehberlik, yol gösterme değildir, aksine irşâd etmek gibi gayesinde hayır, güzellik ve iyilik bulunan, yapılışında yumuşaklık ve incelik bulunan bir rehberliktir.

İşte bu itibarla yukarıda zikredilen, Cenab-Hakk'ın güzel isimlerinden biri olan «el-Hâdî» isminin mahlûkâta tecellisi, yani

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

bütün yaratıklara, doğru yolu göstermesi böyle ince bir üslupla, lütuf ve ihsanıyla olmuştur. Nitekim Bakara Suresi 120. âyetinde: «... De ki, doğru yol, ancak Allah'ın yoludur», 53. âyetinde: «**Doğru yolda gidersiniz diye Hz. Mûsâ'ya hakkı bâtıldan ayıran kitabı vermiştik**» ve aynı surenin 150. âyetinde: «... Her nerede olursanız yüzlerinizi oranın (mescid-i Haramın) semtine çevirin, bu hususta onlardan korkmayın! Ben'den korkun da size olan nimetimi tamamlayayım. Böylece doğru yolu bulursunuz», ve yine bu surenin 137. âyetinde: «**Sizin inandığınız gibi inanmış olsalar, doğru yolda olurlar, yüz çevirirlerse, şüphesiz onlar çıkmazdadırlar**» ve Âli İmrân Suresinin 101. âyetinde de «... Kim Allah'ın kitabına sarılırsa, şüphesiz doğru yola erişir» buyurmakla yol göstermenin, doğru yolu bulmanın nasıl gerçekleşeceğine Cenab-ı Hakk işaret buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi ancak Yüce Allah'ın gösterdiği, işaret buyurduğu yol doğru yoldur. Bu doğru yolda (Sırat-ı müstakimde) dâim olanlar hidayete ulaşmış ve doğru yolu takibederek maksadlarına kavuşmuşlardır. Yüce Allah bu doğru yolu, gerçek ile yanlış, doğru ile eğriyi, sulh sükün hâli ile fitne fesad halini birbirinden farketirici, ayıredici işaretler göndererek lütfuyla, ince bir üslupla göstermektedir. Yukarıdaki Bakara Suresinin 53. âyetinde bu husus açıkça görülmekle beraber, 90. Beled suresinin 10. âyetinde: «**Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?**» ve 41. Fussilet Suresinin 17. âyetinde de: «**Semûd milletine doğru yolu göstermiştik, ama onlar kötülüğü doğru yolda gitmeye tercih ettiler**», buyurmakla hidayetin, yani doğru yolu göstermenin bu şekline işaret edilmiştir.

Yüce Allah bu doğru yolu, kulları arasından seçtiği peygamberler göndermekle ve bu peygamberlerine doğruyu yanlıştan ayırdedici kitaplar inzâl etmekle de işaret buyurmaktadır. Nitekim 21. Enbiya Suresinin: «**Onları (İshak ve Yakub'u) buyruğumuz altında insanları doğru yola götüren önderler yaptık...**» meâlindeki 73. âyeti ve 32. Secde Suresinin: «sabredip âyetlerimize kesin olarak inanmalarından dolayı, aralarından onları, buyruğumuzla doğru yola götüren önderler yaptık» meâlindeki 24. âyeti bu hakikatı açıkca ortaya koymaktadır.

Ayrıca 17. İsra Suresinin: «**Doğrusu bu Kur'an en doğru yola götürür...**» meâlindeki 9. âyetiyle: «**Kim doğru yola gelirse, ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de doğru yoldan saparsa, ancak**

kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azabetmeyiz» meâlindeki 15. âyetleri Yüce Allah'ın inzâl buyurduğu Kur'an'ın en doğru yolu gösteren bir kitap olduğunu açıkca haber vererek, hiç kimsenin başkasının günahından dolayı azab görmeyeceğini, Cenab-i Hak-k'ın gönderdiği peygamberler sayesinde doğru yolu bulmanın kâ-bil olduğunu bildirmektedir.

Bundan başka Yüce Rabbimiz aşağıdaki âyetlerde görülece-ği üzere lütuf ve ihsanıyla doğru yolu herkese gösterdiğini be-yan buyurmaktadır:

9. Tevbe/33 : «... Peygamberini doğru yol ve hak dinle gön-deren Allah'tır.»

76. İnsan/3 : «Şüphesiz ona (insana) doğru yolu gösterdik, buna kimi şükreder, kimi de nankörlük eder.»

92. Leyl/12 : «Bize düşen sadece doğru yolu göstermektir.»

Bütün bu âyetlerden anlaşılıyor ki, Yüce Allah hiç kimseyi zorla, icbar ederek doğru yola iletmiyor. Ama insanların doğru yola girmeleri için sebebler yaratıyor. Lütuf ve ihsanıyla doğru yolu gösterecek peygamberler gönderiyor, onlara doğruyu yanı-lışı, iyiyi kötüyü, güzeli çirkini, faydalıyı zararlıyı, hayrı ve şerri ayırdedici, açıklayıcı, kitaplar inzâl ediyor ve bundan sonrasını insanların iradesine, ihtiyarına, tercihlerine bırakıyor. Şayed ina-nıp sâlih ameller, güzel işler yaparlarsa, tevbe edip Yüce Rable-rine dönerlerse, onları doğru yolda, hidayette dâim kılacağını Yü-ce Allah aşağıdaki âyetlerde haber veriyor :

4. Nisa/175 : «Allah kendisine inananları ve kitabına sarı-anları rahmetine ve bol nimetine kavuşturacak, onları kendisi-ne götüren doğru yola eristirecektir.»

10. Yunus/9 : «İnananları ve yararlı iş yapanları, imanları-na karşılık Rableri doğru yola eristirir...»

10. Yunus/99 : «Rabbin dileseydi yer yüzündekilerin hepsi inanırdı, öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?»

19. Meryem/76 : «Allah doğru yolda olanların doğruluğunu artırır.»

20. Tâha/82 : «Doğrusu Ben tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gireni (hidayeti tercih edeni) bağışlarım.»

27. Neml/81 : «Körleri (doğru yolu tercih etmiyenleri, görmememizlikten gelenleri) sapıklıklarından (eğri yoldan) vazgeçirip doğru yola döndüremezsin. Ancak âyetlerimize inananlara sen duyurabilirsin...»

64. Teğâbûn/11 : «... Allah'a kim inanırsa, onun kâlbî doğru yola yönelir...»

Bütün bunların aksine inanmayan zâlimlere, inkar edip doğru yoldan sapanlara karşı lütuf ve ihsanını kestğini onların doğru yola gelmiyeceklerini ezeli ilmiyle bilerek haber vermektedir.

2. Bakara/137 : «Sizin inandığınız gibi inanmış olsalar, doğru yolda olurlar. Yüz çevirirlerse, şüphesiz onlar çıkmazdadırlar.»

Aynı Sure /264 : «... Allah inkar eden kimseleri doğru yola eriştirmez.»

3. Ali İmran/86 : «... Allah nasıl doğru yola eriştirir? Allah zâlimleri doğru yola eriştirmze.»

4. Nisa/168, 169 : «İnkâr edenleri ve zâlimleri Allah şüphesiz bağışlamaz, onları içinde temelli ve ebediyyen kalacakları Cehennem yolundan başka bir yola eriştirmez. Bu Allah'a kolaydır.»

10. Yunus/43 : «Aralarında Seni gören (Sana bakıp duran ve seni işiten) vardır. Sen körleri görmezlerken doğru yola iletebilirmisin?»

Yukarıda hidâyetin, yani doğru yolu göstermenin «Dinî Mânâsı» başlığı altında zikretmeye çalıştığımız esaslar göz önünde bulundurularak, Yüce Allah'ın insanlara olan hidayetini dört merhale halinde sıralamak mümkün olacaktır:

BİRİNCİSİ : Yüce Allah'ın mükellef tuttuğu herkese akıl, zekâ, idrak, irade vermek suretiyle bilmesi gereken zaruri bilgileri öğrenmesini de, sağladıktan sonra, her mükellefi içine alacak tarzda genel bir yol göstermesidir. İşte bu birinci hidayet, doğru yolu göstermek, diğerlerine nazaran daha umumî olan, herkesi

içine alan bir yol göstermedir. Herkes kendi akıl ve idrakına göre taşıyabileceği miktarda ve gücü nisbetinde bu hidayetden, doğru yolu göstermeden nasibini alacaktır. Nitekim Cenab-ı Hakk 20. Tâhâ Suresinin 50. âyetinde Hz. Mûsâ'nın Firavn'e hitabı olarak: **«Bizim Rabbimiz her şeye hilkatını veren, sonra da doğru yolu gösterendir»** buyurmakla bu umumî hidayetine işaret etmektedir.

İKİNCİSİ : Allah'ın nübüvvet ve risaletle görevlendirdiği, insanlar arasından seçip gönderdiği peygamberlerinin insanları irşad ederek, müjdeliyerek ve uyararak doğru yola davetleriyle, ilâhi kitapların inzâl buyrulmasıyla olan, hidayettir. Buna misal olmak üzere yukarıda 21. Enbiya Suresinin 73. âyetiyle 32. Secde Suresinin 24. âyetlerini zikretmiştik. Ayrıca 7. A'raf Suresinin 40. âyetinin son kısmında **«... Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmiştir»** meâlindeki sözler bu hidayet şeklini açıkca beyan etmektedir.

ÜÇÜNCÜSÜ : Kendi, akıl, idrak ve iradesiyle iman edip doğru yola giren, hidayete kavuşan kişiyi gayeye, maksada ulaşmaya muvaffak kılmak şeklinde olan hidayettir ki, böyle bir kişiye yukarıda da zikrettiğimiz gibi doğru yol kendisine gösterilmekle kalmamış hem bu dünyada hem de Âhirette kurtuluşa ermek üzere muvaffak kılınmış ve bunu başarmıştır. Bu tür hidayete yukarıda geçen âyetlerle birlikte şu âyetlerde de işaret buyrulmaktadır :

19. Meryem/76 : **«Allah doğru yolda olanların doğruluğunu (hidayetini) artırır.»**

29. Ankebut/69 : **«Bizim uğrumuzda cihâdedenleri elbette yollarımıza erİştireceğiz (hidayetle muvaffak kılacağız) ...»**

47. Muhammed/17 : **«Doğru yolu bulanların ise, Allah doğruluklarını (hidayetini) pekiştirir, (muvaffak kılar) ...»**

DÖRDÜNCÜSÜ : Âhirette inananların Cennete girmelerine vesile olan yol göstermedir ki, bu tür hidayet Âhirette tecelli edecek olan lütûf ve ihsandır. Bu anlamda 47. Muhammed Suresinin 4., 5. ve 6. âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır : **«Allah kendi yolunda öldürülenlerin işlerini boşa çıkarmaz. Onları doğru yola erİştirir, durumlarını düzeltir. Onları kendilerine anlattığı Cennete koyar.»** Ayrıca 7. A'raf Suresi 43. âyetinde inanıp yararlı iş (sâ-

lih amel) işleyenler hakkında : «Cennette altlarından ırmaklar akarken gönüllerinden kını çıkarıp atarız. Bizi buraya erİştiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık. Andolsun ki Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmiştir', derler» buyrulmakla sırf inanmakla ve yararlı işler işlemekle mü'minlerin gururlanmadıklarına, aksine Rablerine şükredip, O'nun tevfiğ ve ihsanıyla kurtuluşa erdiklerine, Cennet nimetlerine kavuştuklarına işaret edilmektedir. İşte hidayet, yani doğru yolu göstermenin son mertebesi budur ki, ancak bu suretle başarıya ulaşmak mümkün olmaktadır.

Hız. Peygamberden rivayet edilen haberlerde geçen hidayet kelimeleri ve müştâkları yukarıda zikredilen hidayet tâbirinin anlamlarına uygun düşmektedir. Nitekim Hız. Peygamber birgün: «Allah bir kul hakkında hayır dilediği zaman, ölümünden önce onu isti'mal eder» buyurdu. Hazır bulunanlardan biri «isti'mal edcr, ne demektir?» diye sorunca, Hız. Peygamber : «Allah o kulu güzel, yararlı bir iş yapmaya sevkeder ki, böylece doğru yolu göstermiş olur ve o da hidayet bulur ve onu doğru yolda dâim olmaya da muvaffak kılar ve onu bu hal üzere iken vefat ettirir» buyurdular (1). Ümmü Seleme'nin rivayetine göre Hız. Peygamber şöyle düa ederdi : «Ya Rabbi, beni mağfiret et ve bana en kuvvetli doğru yolu göster» (2).

DELÂLET

ANLAMI :

1— Sözlük mânâsı : Bu kelime DALLE fiilinden mastar olup, doğru yoldan sapmak, zâyi olmak, telef olmak, inhıraf etmek anlamlarına gelmektedir. Nitekim doğru yolda olmıyan birisine «yolunu şaşırdı, yolunu kaybetti veya kısaca saptı veyahud sapıttı» denir. Buradan hareketle Türkçede dalâlet için sapmak, sapıklık ve sapkınlık deyimleri de kullanılır.

«Her şey zıddıyla kâimdir» kuralında «Dalâlet» kelimesinin zıddı «Hidayet» tir. Zira hidayet doğru yolda olmak, doğru yoldan ayrılmayıp bu yolda ilerlemeye devam ederek hedefe ulaşmaktır. Bu bakımdan rehber manasına da kullanılan «hüdâ» veya «Hâdi» kelimeleri, Cahiliyye Devrinde çöldeki yolları çok iyi bilen ve insanlara yol gösterip, onları varacakları yerlere selâmetle ulaştı-

1. Ahmed b. Hanbel, Musned, C. IV, s. 135, İstanbul 1982.

2. Ahmed b. Hanbel, Musned, C.VI, s. 303.

Bu açıklamaya göre dalâlet kelimesinin yolunu şaşırp zâyî olmak, telef olmak anlamlarında da kullanılması, uçsuz, bucaksız, korkunç ve vahşi çölde yolunu şaşırmak, sapıtmak veya istenilen menzile ulaştıracak yoldan çıkmak gerçekten insanın telef olmasına, yok olmasına sebep olabileceği düşüncesinden gelmektedir. Ayrıca yaptığı bir iş kendisine fayda vermeyen, yani faydasız bir işle meşgul olan birisine «emeği zâyî oldu» veya «çalışması fayda vermedi» denilmesi delâletin bu anlamının göz önünde tutulması sebebiyledir. Zira çölde yolunu şaşıran bir kimse de aynı yerlerde dönüp dolaşıp doğru yolu bulamadığı için emekleri ve gayretleri boşa çıktığından neticede çölde kaybolup telef olmaktadır.

Bu misallerden anlaşılıyor ki dalâlet bazan gafletten ve şaşkınlıktan ileri geliyor ve çoğu kere de bu gaflet ve şaşkınlık onu takip ederek yitmeye ve telef olmaya sebep oluyor. İşte bu münasebetle dalâlet, gaflet, şaşkınlık (hayret) ve kaybolup yok olma (gaybûbet) anlamlarında da kullanılmaktadır.

Bütün bunlarla beraber esas anlamı : bilinen, belli özel ve maddî yoldan sapmaktır. Ayrıca maneviyat ve makûlatla ilgili konularda da âdet üzere kullanılmaktadır, fakat biz daha çok dalâlet ve sapkınlığı sadece dinde; dalâl ve sapıklığı ise, akılda ve sözde kullanırız. Meselâ, «Dinde dalâlete düşmek, akılda ve sözde dalâl (sapıklık) içinde olmak» gibi.

2— İstilâhi (Dini terim olarak) mânâsı :

Kelâm ilmi tabiri olarak dalâlet, Yüce Allah'ın âyetleriyle, işaretleriyle ve hatta Peygamberleriyle haber verip, belirleyerek gösterdiği doğru yoldan (sırat-ı müstakimden) sapmak, ayrılmak ve bu doğru yolu terketmek demektir. Bu doğru yoldan ayrılma ister kasden (bile bile, isteye isteye) veya sehven (bilmeyerek, dalgınlıkla) olsun, isterse az veya çok olsun durum değişmez ve bu, dalâlet diye adlandırılır. İşte bu istilahî mânâdaki dalâlet Yüce Allah'ın dininden, yani İslâm Dininden sapmak, ondan ayrılıp dönmek demektir.

3. Âbid b. el-Abrâş, Divân XLI, 12-13. Beyitler, Beyrut 1958.

Bununla beraber böyle sehven veya çok az olan delâleti biraz sonra dalâlet çeşitlerinde görüleceği gibi «hata, mâsiyet» olarak açıklamışlardır (4).

Dalâletin Çeşitleri :

A— Kur'an-ı Kerime göre

1— Hata etmek, şaşırma anlamında, Yüce Allah «93, Duhâ» Suresinin 7. âyetinde Hz. Peygambere hitaben «**Seni şaşırmış bulup doğru yola erdirmemi mi?**» buyurmaktadır. Bu âyette geçen «dâll» kelimesi yitik, kayıp ve yol hakkında da yanlış yola giden anlamlarına gelir. Bununla beraber 53. Necm Suresinin 2. âyetinde : «**Arkadaşınız Muhammed sapmamıştır ve azmamıştır**», buyrulduğu üzere Hz. Peygamber hiç bir zaman ne akılda ne de dinde sapık mânâsına dâll olmamıştır. Burada Cenab-ı Hakk kendisine nübüvvet verilmeden önceki gaflet ve tehayyür haline işaret etmektedir. Yani sen nübüvvetten önce akılların yol bulmadığı hakikatlerden ve şeriatten gâfil ve yol arayan bir yitik halinde mütehayyir iken Rabbin seni bulup hidayet buyurmadı mı? Verdiği vahiy ve inzâl buyurduğu kitapla bilmediklerini bildirek doğru yolu göstermedi mi? demektir.

2— Doğru yoldan ayrılmak anlamında Yüce Allah 38. Sâd Suresinin 26. âyetinde meâlen : «... **Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, onlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azab vardır.**» Ayrıca 2. Bakara Suresinin 16. âyetinde de : «**Onlar, doğruluk (hidayet) yerine sapıklığı (dalâlet) aldılar da alışverişleri kâr getirmedi; doğru yolu bulamamışlardır**», buyurmaktadır. Bu âyetlerde dalâletin «bile bile yoldan ayrılmak ve dinden sapmak» anlamlarında kullanıldığını müşahade etmekteyiz.

3— Dalâlet kelimesinin derin, büyük ve apaçık gibi bir sıfatla beraber kullanıldığı âyetler :

a) «dalâlen ba'iden»: 4. Nisâ 136. âyette şöyle buyrulmaktadır : «**Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanmakta sebat gösterin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını peygamberini ve âhiret gününü inkâr ederse, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır.**»

İşte bu ayette beyan buyrulduğu üzere Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve Âhiret gününü veya bunlardan

4. Râgıb el-İsbehânî, Müfredât, s. 441, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.

birini inkar eden kimsenin derin bir sapıklığa düştüğü, haktan ve gerçekten uzaklaştığı yolunu bulamayacak derecede şaşırdığı, maksadını, gayesini yitirdiği haber veriliyor.

Binâenaleyh «derin bir sapıklığa düşmek», aynı surenin 116. âyetinde de «Allah'a ortak koşan kimse, derin bir sapıklığa düşmüş olur,» ilâhî beyanıyla şirk olarak değerlendirilmektedir. Öyleyse küfür de şirk de derin bir sapıklık olarak tavsif edildiğine göre, dalâletin bu çeşidinin küfür ve şirk olduğu ve her türlü şirkin de küfür demek olduğu neticesine ulaşılabilir.

Yine 4. Nisâ Suresinin 167. âyetinde: «İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmışlardır» şeklinde beyan buyrulan «derin sapıklık» (dalâlen baîden) görüldüğü üzere inkar, diğer bir ifadeyle küfür anlamındadır.

b) «dalâlen mubinen» açık bir sapıklık, ibarelerinin geçtiği âyetleri üç grupta ele almak mümkündür: I. Doğru yoldan ayrılmak mânâsına bir takım kimselerin bir başkasını değerlendirmesine örnek olarak 7. A'raf Suresinin 60. âyetinde meâlen: «kavminin ileri gelenleri Hz. Nûh'a: Biz senin apaçık sapıklıkta olduğunu görüyoruz, dediler» şeklinde buyrulmaktadır. Ayrıca 12. Yusuf 8. ve 30 âyetlerde meâlen : «Yusuf'un Kardeşleri : Biz birbirimize bağlı bir topluluk olduğumuz halde, babamız Yusuf'u ve kardeşini daha çok seviyor. Doğrusu Babamız apaçık bir sapıklık içindedir;» 30. âyette : «Şehirde bir takım kadınlar: vezirin karısı kölesinin olmak istiyormuş, sevgisi bağrını yakmış, doğrusu onun apaçık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz, dediler», buyrulmakla buradaki dalâletin izâfî bir değerlendirme ile kendi anlayışlarına göre doğru olan şeyden açıkca ayrılmak mânâsında olduğu beyan edilmiştir.

II— Apaçık delâlete düşmüş olanların zâlimler ve itaatsizlerin olduğunu gösteren âyetler : 19. Meryem Suresinin 38. âyeti : «... Ama zalimler apaçık bir sapıklık içindedirler», 31. Lokman Suresinin 11. âyeti : «İşte bu Allah'ın yaratışındır. Ondan başkasının bana ne yarattığını gösterin. Hayır, gösteremezler, zâlimler apaçık sapıklık içindedirler»; 33. Ahzâb Suresinin 36. âyetinde de: «... Allah'a ve Peygambere başkaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur» buyrulmakla bu çeşit bir sapıklığın zâlimlik ve itaatsizlik olduğu bildirilmiştir.

III— Açık bir şekilde yanlış yolda olanlara beyan eden âyetler: 28. Kasas Suresinin 85. âyetinde «**Deki : Rabbim, kimin doğrulukla geldiğini kimin apaçık sapıklıkta bulunduğunu en iyi bilendir**» buyrulmakla bu mânâ ayrıca 34. Sebe Suresinin 24., 36. Yâsin Suresinin 47., 43. Zuhrûf Suresinin 40. ve 67. Mülk Suresinin 29. âyetlerinde de ifade edilmiştir.

c) «Dalâlin Kebir» büyük dalâlet ibaresi sadece 67. Mülk suresinin 9. âyetinde geçmektedir : «**Onlar, Evet : doğrusu bize bir uyarıcı geldi, fakat biz yalanladık, ve Allah hiç bir şey indirmemiştir, siz büyük bir sapıklık içindesiniz demiştik ,derler**», buyrulmakla yalanlayıp inkar edenlerin kendileri gibi düşünmeyenler hakkında ileri sürdükleri değerlendirme ve suçlama ifade edilmiştir.

Bütün bu ve benzeri âyetlerden çıkarılabilecek netice şudur ki, doğru yoldan ayrılmak, sapıtıp sapıklığa düşmek, şayet inkar, şirk ve yalanlamaya kadar giderse, derin bir sapıklık olması sebebiyle küfrü icabettiren bir dalâlettir. Şayed bunlardan hiç biri olmayıp açıkca doğru yoldan sapma ve dinden ayrılma ise, zalimlik ve itaatsizliği icabettiren bir dalâlettir. Her ne kadar burada şirk ve küfür bahis konusu değilse de, zulüm, itaatsizlik ve isyan söz konusudur. Cenab-ı Hak'kın ve Peygamberinin inanan erkek ve kadın hakkındaki hükümlerine boyun eğmeyip isyan edenlere işaret edilmektedir. Bu itibarla bunlar da hem kendi nefislerine hem de başkalarına karşı zulmettikleri için doğru yoldan ve dinden ayrılarak dalâlete düşmüşlerdir. Belki de tevbe edip Allah'ın ve Peygamberinin yoluna dönmezlerse, durum küfre kadar gidebilecektir. Bundan dolayı apaçık sapıklık ifadesi kullanılmıştır. Şayed bu iki husustan da başka bir şey olup izâfî bir değerlendirme ise, maksad ve gayeden uzaklaşma, kaybolma ve faydasız bir iş veya yol tutma anlamlarına gelen bir dalâlettir. Eğer kul, bu durumunu idrak eder, tevbe ve istiğfarla Cenab-ı Hakka yönelip emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınırsa, doğru yola girip hidayet bulacağı ümidedilir.

d) Dalâlete düşüren sebebler :

Dalâlete düşürmenin sebebi bizzat dalâletin kendisi olabilir. Yani dalâletin insana güzelleştirilerek güzel ve hayırlı gösterilmesidir ki, böylece insan sapıklığa düşsün. Bu da ya gaflet ve bilgisizlik sebebiyle kişinin kendisinden bir şeyin uzaklaşmasıyla olur,

veya kişinin o şeyi kendisinden uzaklaştırmada kendi iradesinin hâkim rol oynamasıyla, bile bile olur.

Nitekim Yüce Allah 25. Furkan suresinin 17. âyetinde : **«Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendi kendileri mi yoldan saptılar?»** buyurmakla bu gerçeği beyan etmektedir. Ayrıca 20. Tâhâ suresinin 79. âyetinde : **«Fir'avın, milletini saptırdı, onlara doğru yolu göstermedi»** buyrulmakla, Fir'avın'ın bilgisizlik ve gaflet içerisinde olan milletini saptırdığı, onlara doğru yolu göstermeyip, sapık ve eğri olan yolu, güzel gösterip onları aslında kötü olan yola sevk ederek dalâlete düşürdüğü haber verilmektedir.

Yine 4. Nisâ Suresinin 113. âyetinde : **«Ey Muhammed, eğer sana Allah'ın bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir takımını seni sapıtmaya çalışırdı. Halbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar. Sana da bir zarar vermezler...»** buyrulmakla, insanların hem başkalarını saptırmaya çalıştıklarına hem de farkında olmadan kendi kendilerini saptırdıklarına işaret edilmektedir.

Bu hususlardan başka insanı dalâlete düşüren Şeytan, hevâ ve hevesin olduğu da beyan edilmektedir: 4. Nisa Suresi 119. âyetinde : **«..... Elbette senin kullarından belli bir takımı alıp, onları saptıracağım, onlara kuruntu kurduracağım...»** meâliyle Şeytanın insanlardan bir kısmını sapıttırmak istediğine işaret buyrulmaktadır. Yine Şeytan'la ilgili olarak 36. Yasin Suresinin 62. âyetinde Cenab-ı Hakk : **«And olsun ki, o (Şeytan) sizden nice nesilleri saptırmıştı, akletmez miydiniz?»** ve 4. Nisa suresinin 60. âyetinde de : **«Şeytan onları derin bir sapıklığa saptırmak ister»** buyurmaktadır. Şu halde insanların delâlete düşmelerinin bir sebebi de bir takım kuruntu ve vesveselere düşürerek onları doğru yoldan ayıran Şeytan'dır.

38. Sâd Suresinin 26. âyetinde **«...Hevese uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır...»** buyurmakla, insanın bilmediği konularda kendi heva ve hevesine kapılmasının, onlara uyarak, hareket etmesinin, doğruluk ve adaletten ayrılmasının delâlete düşme sebebi olabileceğini Cenab-ı Hakk haber vermektedir.

Ayrıca 6. En'am suresinin 56. âyetinde Yüce Allah : **«De ki, Allah'tan başka yalvardıklarınıza kulluk etmekten men'olundum.**

Sizin heveslerinize uymayacağım, yoksa sapıtmış, doğru yolda gidenlerden olmamış olurum de», buyurmakla Allah'tan başkasına kulluk edip kendi heveslerine uymanın sapıtmak ve doğru yoldan ayrılmak olduğunu Sevgili Peygamberinin ağzından haber vermektedir.

B— Hadis'i Şeriflere Göre Dalâlet :

a) Hz. Peygamber dalâleti bazı hadis-i şeriflerde «yitik, kaybolan şey, evini, sahibini kaybetmiş hayvan» anlamlarında kullanılmıştır.

Mesela; «Kaybolmuş koyun», «Kaybolmuş deve» (5).

b) Bazı hadis-i şeriflerde de : «doğru yoldan, hak ve hakikatten ayrılmak anlamında kullanılmıştır. Mesela «Sizden önceki ümmetler doğru yoldan ayrılmışlardı» (6).

c) Bilgisizliğin, heva ve hevese uymanın delâlete düşmeye sebeb olduğuna işaret eden hadislerle örnek olarak da şunları zikredebiliriz: «Yüce Allah ilmi kulları arasından çekip almak suretiyle ortadan kaldırmaz, fakat âlimlerinin vefatı sebebiyle ilmi ortadan kaldırmış olur. Öyle ki hiç bir âlim kalmaz. İnsanlar cahilleri başlarına getirirler ve onlara meselelerini sorarlar, Onlar da ilimden yoksun olarak fetva verirler, hem insanları doğru yoldan uzaklaştırıp saptırırlar hem de kendileri doğru yoldan uzaklaşıp saparlar» (7).

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerimde de beyan buyrulduğu üzere, câhillik, bilgisizlik, dalâlete götüren sebeplerden biri olarak hadislerde de işaret edilmektedir. Netice olarak denilebilir ki, Hadislerde geçen dalâlet ile Kur'an-ı Kerimde beyan buyrulan dalâlet arasında bir fark yoktur, bunlar birbirlerini açıklayıp tamamlamaktadırlar.

C— Fakihlere Göre Dalâlet :

Fakihler dalâleti ikiye ayırarak ele almışlardır :

Birincisi : Nazarî ilimlerde dalâlettir ki, marifetullâh ve vah-

5. Bkz. : Buhari, Sahih, (c. 1, s. 31-32), Kitabu'l-İlim, 28; Müslim, Sahih, (c. 2, s. 1348), Kitabu'l-Lugata, 2; Tirmizi Sünen, (c. 2, s. 655), Kitabu'l-Ahkâm, 35.

6. Bkz. Buhari, Sahih, (c. 8, s. 15), Kitabu'l-Hudüd, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II., 6.

7. Bkz. Buhari, Sahih, (c. 1, s. 33-34), Kitabu'l-İlim, 34; Dârimî, Sünen, Mukaddime, 16.

daniyette ki dalâlettir, yani Allah'ı bilmede, O'nu tanımada ve O'nun birtek oluşunu kabul etmede doğru yoldan ayrılıp sapıtmaktır.

İkincisi, amelî ilimlerde dalâlettir ki, bu da Şer'i hükümlerdeki cehâlettir, yani şer'i, dinî hükümleri bilmeme sebebiyle doğru yoldan ayrılıp sapıklığa düşmektir.

Bu açıklamalarla ilgili olarak aynı kökten gelen ed-dâll kelimeleri de bâtıl olan, boşa çıkan ve Allah'ın dini olan hak yoldan dönen, caymış, sapıtmış kimse anlamlarına gelmektedir. Buna işareten Yüce Allah Fatiha suresinde kendisine «Bizi doğru yola, nimete erdirdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğramıyanların, sapmayanların yoluna eriştir» diye dúa ve niyazda bulunmamızı tavsiye etmektedir.

Öyleyse, Cenab-ı Hakk'ın bu açıklayıcı, haber verici ve düşündürücü âyetleri göz önünde bulunduruldukça, hadis-i şeriflerdeki açıklamalara da dikkat edildikçe, doğru yoldan ayrılmak için sebep bulmak oldukça zor olacaktır. Zira doğru yoldan ayrılıp sapıtmak kulun idrak, iz'an ve ihtiyarıyla doğrudan ilgilidir, müteakip bölümde görüleceği gibi «ilâhi bir takdir» mes'elesi değildir.

D— Dalâletin Hidayetle İlgisi :

Kur'an-ı Kerimin kırkikiden fazla âyetinde hidayetle dalâlet birlikte kullanılmış, dalâlet doğru yoldan ayrılıp sapıtmak, kaybolmak anlamına gelirken, hidayet de inanıp iman ederek doğru yolda ilerleyip itaatte dâim olmak anlamına gelmektedir. Böylece bu iki tâbirin hem lügat hem de istilah mânâları yönünden birbirinin zıddı olan anlamlar taşıdıkları görülmektedir.

Bu âyetleri şöyle sıralamak mümkündür :

a) Dalâlette olanı da hidayette olanı da Cenab-ı Hakkın bildiğine işaret eden âyetler :

6. En'am/117 : «Doğrusu Rabbin, kendi yolundan kimin saptığını daha iyi bilir. Doğru yolda olanları da en iyi O bilir.» Ayrıca bu hakikat 16. Nahl/125, 28. Kasas/85, 53. Necm/30 ve 68. Kalem/7 âyetlerde de açıkça beyan buyrulmuştur.

b) Dalâlete düşmenin de, hidayete ulaşmanın da kulun kendisini ilgilendirdiğini, kendi hür irade ve seçimine bağlı olduğunu gösteren âyetler :

17. İsrâ/15 : «Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş olur ve kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz Peygamber göndermedikçe, kimseye azab etmeyiz.» Ayrıca bu husus, 2. Bakara/16 ve 175, 5. Mâide/105 ve 140, 14. İbrahim/4 ve 27. Nebe/92. âyetlerde de açık olarak bildirilmiştir.

c) Tebliğ ve inzâr vazifesiyle görevlendirdiği Peygamberler gelmedikçe Cenab-ı Hakk'ın hiç bir kulunu ne doğru yola ne de sapıklığa götüreceğine işaret eden âyetler :

16. Nahl/36 : «Andolsun ki, her ümmete Allah'a kulluk edin, azdırcılardan kaçının, diyen Peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola erdirdi, kimi de sapıklığı hak ett. Yeryüzünde gezin, Peygamberleri yalanlıyanların sonlarının nasıl olduğunu görün.»

Ayrıca bu hakikate 9. Tevbe/115. 20. Tâha/123, 28. Kasas/50, 39 Zümer/23,41. Fussilet/17,76. İnsan/3 ve 92. Leyl/12 ve 13. âyetlerde de işaret edilmektedir.

Görüldüğü gibi yol gösterme Allah'tan başlamış, fakat onların körlüğü tercih edip ona sahip çıkmaları, heva ve heveslerine uymaları neticesinde olmuştur. Şu halde Yüce Allah doğru yolu gösterecek Peygamberler göndermiş, bunlara inzâl ettiği kitaplarla hakkı, hakikatı, doğruyu, güzeli öğretmiş, iman edip itaat edenlerin kurtuluşa ereceğini, bunun aksine inkar edenlerin itaatsizlerin, azıp sapanların bedbaht olacağını bütün akıl sahiplerine bildirmiştir. Birinci mertebede genel anlamdaki hidayete burada tekrar işaret etmek isteriz. İşte bundan sonrasını, yani doğru yolu seçme veya doğru yoldan ayrılıp sapma işini insanların, akıl, idrak ve ihtiyarına bırakmıştır. Bundan dolayı doğru yola girmeyi veya doğru yoldan sapmayı ilâhî takdire bağlamak doğru olmaz. «Ef'al-i İbâd» ve «Kader» bahsinde geçtiği üzere hidayet ve dalâlet yaratılmaları yönünden Cenab-ı Hakk'ın Kudret ve Tekvîn sıfatlarıyla ilgilidir, fakat seçilip işlenmeleri yönünden kulun akıl, idrak ve ihtiyarıyla ilgilidir.

Her ne kadar şimdi zikredeceğimiz âyetlerde sanki (hâşâ) Cenab-ı Hak, insanları ya doğru yola erİştiren, ya da yoldan çıkartıp saptıranmış gibi görünüyorsa da, aslında bu âyetler muhtevalarıyla, evvelindeki ve sonrasındaki âyetlerle birlikte ele alınıp dikkatlice incelenirse, doğru yola girenin veya doğru yoldan çıkmanın ya gafletinden, ya câhilliğinden, ya azgınlığından, ya zâlimliğinden, ya da inkarından dolayı bizzat insanın kendisi olduğu görülür :

7. Araf/177 ve 178 : «Âyetlerimizi yalan sayan, kendine zulmeden milletler ne kötü bir misaldir. Allah'ın doğru yola sevkettiği kimse, doğru yolda olur. Saptırdığı kimseler ise, işte onlar mahvolmuşlardır.» Ayrıca bu husus 7. Araf/30, 13. Râd/33, 16. Nahl/93, 18. Kehf/17,30 Rûm/29,35. Fâtır/8, 39. Zümer/17 ve 18, 43. Zuhruf/140 ve 74. Müddessir/31. âyetlerde de açıklanmıştır.

İşte bu âyetlerin sadece «Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola erİştirir» meâlindeki kısımlarını ele alıp hidayet ve dalâletin ilâhî takdir olacağı görüşüne varırsak, Cenab-ı Hak'ın kitaplarının ve peygamberlerinin bir mânâsı kalmadığı gibi, Peygamberlerin insanları imana, takvaya, itaate davetlerinin ve salâha teşviklerinin faydası ve mânâsı kalmazdı.

Nitekim Yüce Allah : «Hiç kimseye gücünün yetmiyeceğini yüklemediğini, herkesin kazandığı iyiliğin kendine, işlediği fenalığın da yine kendi aleyhine olduğunu, insanları ve Cinleri kendine ibadet etmeleri için yarattığını» haber veriyor. Allah, «insanlara, teklif ettiği ibadetlerin birkaç katını yapabilecek kudrette işitmek, görmek ve idrak etmek kabiliyeti vermiştir. Eğer emredilenleri yapıp, yasak edilenleri yapmamaya insanın kudreti varsa, Allah, emredilenleri yapan kimsenin, itaatlerinin karşılığı olarak bu dünyada gönlünü islâmiyete açar, iyi, doğru yola erİştirir, küfür, fık ve isyanı da ona zorlaştırır. İşte bu O'nun lütfünün gereğidir. Diğer taraftan tevbe ve itaate gücü, kudreti yettiği halde, dünyada Allah'ın emrettiği ibadetlerden, itaatten ayrılıp küfrüne, inkarına devam eden kimsenin gönlünü darlaştırıp sıkıştırır, böylece onu saptırmış olur, fakat bütün bunlar onun bu dünyada olan küfrünün, inadının ve dalâletinin (sapıklığının) cezasıdır. Zira Cenab-ı Hak kullarını yaptıkları amellere göre cezalandırmaktadır. «Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola erİştirir» meâlindeki ibâreleri, belki de şöyle açıklamak daha doğ-

ru olacaktır: Cenab-ı Hak bir kimsenin severek imanı seçeceğini ve buna bağlı olarak, O'nun emirlerini yerine getirip yasak ettiklerinden kaçınacağını biliyor ise, onun için imanı diler ve böylece o insan, hidayete erip doğru yola erişmiş olur. Aksine Cenab-ı Hak bir kimsenin de küfrü seçeceğini, kendi heva ve hevesine uyacağını, seçtiği bu küfürde ısrar edeceğini biliyorsa, onun için küfrü diler, lütuf ve yardımını keser ve böylece o insan da doğru yoldan sapmış olur. Yoksa Cenab-ı Hakk'ın bu dilemesi (meşîeti) hüküm şeklinde, yani «falan kulum mutlaka dalâlete düşsün de doğru yoldan ayrılsın, falanca kulum da hidayete ersin, doğru yolda dâim olsun» şeklinde değildir.

SONUÇ

Netice olarak diyebiliriz ki, doğru yolu bulmak veya doğru yoldan sapıp uzaklaşmak insanın kendi irade akıl ve idrakıyla yakından ilgili olduğundan, bir bakıma kendi elindedir. Zira Allah'ı Teâlâ yukarıda hidayet bölümünün merhalelerinde görüldüğü gibi, bütün insanlara doğru yolu göstermiş, bunun için uyarıcı, haber verici ve öğretici Peygamberler göndererek kitaplar inzal etmiştir. Yüce Allah haramı helâli faydalıyı zararlıyı, iyiyi kötüyü, hayır ve şerri hülaşa her şeyi açık ve seçik olarak beyan buyurduktan sonra insanları sorumlu tutmuştur.

Şayed yanlış anlaşıldığı üzere, insanları yukarıdaki merhaleler doğrultusunda hem doğru yolu hem de sapıklığı, eğri yolu göstermeden insanlardan dilediğini hidayete sevketmiş, dilediğini de delâlete itmiş olsaydı, bütün bunların, yani Peygamberlerin, kitapların, insanları mes'ul tutmanın, ibadetin, tâatın, mü-kafat ve mücazâtın, vâ'd ile vaîdin, sevab, ve ikâbın, hatta Cennet ve Cehennem bir mânâsı kalmazdı. Bunları anlamsız kabul eden Cebriye fırkasının görüşleri benimsenmiş olurdu. Halbuki bu sayılan şeylerin hiçbirini akıl ve idrak sahibi bir kimse anlamsız abes şeyler olarak değerlendiremez.

Nitekim 13. Râd Suresinin 31. âyetinde; «Allah dilerse bütün insanları doğru yola (hidayete) eristirebilir, gerçeğini akılları kesmedimi?...» ve 32. Secde Suresinin 13. âyetinde «Biz dilersek herkese hidayet verirdik...» buyrulduğu üzere Cenab-ı Hakk, insanları bu hususta da serbest bıraktığını, hiç kimseyi zorla doğru yola sokmadığını, ve bunun zıddı olarak da hiç kimseyi dalâlete sevketmediğini açıkça haber vermektedir. Zira Yüce Allah farzu-

muhâl insanları kendi iradesiyle doğru yola veya sapıklığa (dalâlete) sevketmiş olsa, 3. Ali İmrân Suresinin 47. âyetinde «... Melekler şöyle dedi : Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse, ona «Ol» der ve hemen oluverir», meâliyle beyan buyrulan hususu yukarıdaki âyetlerle bağdaştırmak kâbil olmaz. Çünkü Yüce Allah şayed bir işin olmasını diler veya olmasına hükmederse, o işin olmaması imkansızdır. Durum bu şekilde anlaşılnca Allah'ın insanın hidayetini veya dalâletini önceden dileyip hükmederek takdir buyurmuş olması düşünülemez. Görüldüğü üzere yukarıdaki âyetlerde (lev) temenni edatları «keşke, olmuş olsaydı» gibi anlamlara gelen vuku bulmamış, bulmıyacak hüküm ve takdir buyrulmamış şeyler için kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Allah'ın iradesi bu konuda kişilere tealluk etmemiştir.